

**Νίκου Ταμπάκη, Από την Ποίηση στη Λογική,
Αθήνα 1998, Γκοβόστης, σελ.184**

Ο Ν. Ταμπάκης στο *Από την Ποίηση στη Λογική* επιχειρεί να σκιαγραφήσει ορισμένες θεμελιώδεις πλευρές και να καταθέσει ορισμένες αποφασιστικές προτάσεις για μια θεωρία της συνείδησης, εκτιμώντας ότι το φαινόμενο της συνείδησης συνιστά σήμερα κεντρικό επιστημονικό και γνωσιοθεωρητικό πρόβλημα, του οποίου η επίλυση και η εξιχνίαση απαιτεί, χωρίς υπερβολή, τη συμβολή όλων των επιστημών: από τη μοριακή βιολογία μέχρι την αλγεβρική τοπολογία και αυτή ακόμα τη γεωλογία («σκεφτείτε ότι η ανθρώπινη συνείδηση είναι μάλλον προϊόν βιολογικής εξέλιξης πάνω σε αυτή τη γη», σελ. 9), ενώ έχει απασχολήσει στο παρελθόν και εξακολουθεί να απασχολεί μεγάλους στοχαστές της εποχής μας (E. Schrödinger, L. Cooper κ.ά.).

Η εξέταση της ανθρώπινης συνείδησης συνιστά σαφέστατα ένα εξαιρετικά πολύπλοκο και ευαίσθητο πρόβλημα, αν μη τι άλλο γιατί είναι αναγκαία η αποφυγή μιας σειράς φιλοσοφικών κινδύνων που απειλούν να εξουδετερώσουν και να ακυρώσουν και τις καλύτερες προθέσεις. Στην προοπτική αυτή ο συγγραφέας θέτει σε συζήτηση και επανεξετάζει τα όρια παλαιότερων δυϊσμών όπως ανθρωπιστικές γνώσεις-επιστημονικές γνώσεις, υλισμός-ιδεαλισμός και ύλη-πνεύμα, και στο φως των νέων επιτευγμάτων προχωρά στη διατύπωση νέων τρόπων προσέγγισής τους. Επιχειρώντας μάλιστα μια εκ νέου ερμηνεία και προσέγγιση υλισμού και ιδεαλισμού (πνεύματος και ύλης), διαμέσου της σημερινής έρευνας του φυσικού και βιολογικού επιπέ-

δου, προχωρεί σε αρκετά πρωτότυπα συμπεράσματα, που, αν μη τι άλλο, δεν στερούνται ενδιαφέροντος. Στο φως των πρόσφατων επιτευγμάτων θέτει στο προσκήνιο της ανάλυσης έννοιες και όρους όπως φυσικός υπολογισμός («διαδικασία εξέλιξης του συστήματος που τείνει να ισορροπήσει υπακούοντας κάποιες φυσικές αρχές»), συναίσθημα, σκέψη και θέληση, τεχνητή νοημοσύνη, νευρονικά δικτυώματα.

Για το συγγραφέα η συνείδηση αποτελεί φυσικό, άρα ολιστικό, φαινόμενο: «Η συλλογιστική μας θα βασιστεί στο ότι το φαινόμενο της συνείδησης ανήκει στο φυσικό κόσμο (αφού εξελίσσεται κυρίως μέσα στη μικρή βιολογική μάζα που ονομάζουμε *εγκέφαλο*). Η νοημοσύνη αντιστοιχεί μεν σε κάποιον “υπολογισμό”, που όμως δεν είναι ο συνήθης, αφού “διεξάγεται” σε ένα φυσικό (βιολογικό) σύστημα που είναι θεμελιώδες —σε λειτουργικό επίπεδο— διαφορετικό από την οιαδήποτε υπολογιστική μηχανή» (σελ.14). Για τον ίδιο, δηλαδή, «ο φυσικός κόσμος (και ο βιολογικός — και η συνείδηση!) δεν περιγράφονται πλήρως από οιαδήποτε λογικο-μαθηματική, αλγοριθμική κατασκευή μας» (σελ. 133)· για τούτο και, προχωρώντας προσεκτικά, το ζήτημα της συνείδησης πρέπει να αντιμετωπιστεί πέρα από κάθε περιοριστική ιδεαλιστική και μεταφυσική αντίληψη. Συνεπώς, κατά τη άποψή του, η ολιστική οντολογία αναδύεται ως αναπόφευκτη απάντηση και πετυχαίνει να γεφυρώσει τα παραδοσιακά χάσματα και ιδιαίτερα εκείνα ανάμεσα στις δύο κουλτούρες (ανθρωπιστικές και επιστημονικές-

τεχνικές), αλλά κυρίως το τεχνητό χάσμα ανάμεσα, στις πολλές εξειδικευμένες γνώσεις και γλώσσες του ανθρώπινου λόγου. Και μάλιστα, και αυτό είναι το εξαιρετικό, η υπεράσπιση αυτής της ολιστικής θεώρησης (της κατηγορίας της ολότητας) γίνεται όχι από μια μεταφυσική ή πλατωνίζουσα οπτική, αλλά από μια υλιστική (ή καλύτερα νεο-υλιστική).

Η εργασία του Ν. Ταμπάκη μάς βοηθά, από τη μια, να δούμε μέσα από ένα καινούριο βλέμμα και σε μια νέα προοπτική τόσο την ποίηση όσο και την επιστήμη. Η ποίηση συνιστά ένα λογικό φαινόμενο, απόλυτα αιτιολογήσιμο. Ποίηση και επιστημονικές γνώσεις χρησιμοποιούν διαφορετικές τεχνικές, συγκροτούνται πάνω σε διαφορετικές γλώσσες στην απόπειρα προσέγγισης του εσωτερικού και εξωτερικού κόσμου και για τούτο δεν πρέπει να ερμηνεύονται στην προοπτική της σύγκρουσης, αλλά σ' εκείνη της συμπληρωματικότητας. Από την άλλη, υπογραμμίζεται η δημιουργικότητα, η ποιητική διάσταση της επιστημονικής δραστηριότητας και η έντονη παρουσία της φαντασίας που υπάρχει στην επιστημονική έρευνα, σε αντίθεση με την κυρίαρχη αντίληψη που τη θέλει στεγνή και μονοδιάστατη. Η σύνθεση ποίησης και επιστήμης μπορεί να οδηγήσει σε μια νέα φιλοσοφική κοσμοθεωρία, στην ανάδειξη μιας ποιητικής επιστήμης και μιας περισσότερο ορθολογικής αντιμετώπισης της ποιητικότητας των ανθρώπινων δημιουργημάτων. Γράφει ενδεικτικά ο Ν. Ταμπάκης: «Η διαδικασία για τη σύγκλιση ποιητικής και επιστημονικής πραγματικότητας είναι αργή. Τα συστατικά τους —ποίηση και λογική, φαντασία και εμπειρία— συγχωνεύονται στη σιγανή φωτιά της βιολογικής εξέλιξης. Προς την κατεύθυνση αυτή κινούνται σήμερα και οι διάφορες “ολιστικές” ιδέες...»(σελ. 46). Η

δυνατότητα μιας διαφορετικής και πρωτότυπης προσέγγισης τόσο της ποίησης και της επιστήμης όσο και της μεταξύ τους σχέσης καθιστά μορατό και το γεφύρωμα του τεχνητού χάσματος που τις χωρίζει.

Τα συναισθήματα, η θέληση, η ποίηση, η ανθρώπινη δημιουργικότητα και τα άλλα «προϊόντα» της ανθρώπινης συνείδησης, όσο και να είναι αδύνατο να υπαχθούν σε απόλυτα αμετάβλητα και τυπικά ερμηνευτικά μοντέλα, κάθε άλλο παρά στερούνται «φυσικότητας» και λογικότητας. Απαιτούν όμως μια άλλη προσέγγιση, λιγότερο δυϊστική και παραδοσιακή, πιο ανοιχτή και πολύπλευρη. Κάποιες πτυχές της ανθρώπινης συνείδησης απαιτούν, λοιπόν, την εφαρμογή εργαλείων ολότελα διαφορετικών από εκείνα που επιχειρήθηκε να εφαρμοστούν από τους συμπεριφοριστές και τους παντοειδείς αναγωγιστές. Η απαίτηση προσφυγής και εφαρμογής μη γραμμικών δυναμικών (και συνεπώς ιστορικών και μεταβλητών) ερμηνειών αναδύεται πλέον καθοριστικά. Αποστρεφόμενος κάθε «θεωρία των πάντων» και με κριτική διάθεση τόσο απέναντι στη «θεωρία του χάους» όσο και στο σημερινό πληθωρισμό εννοιών, ο συγγραφέας επικεντρώνει την προσοχή του στα μη γραμμικά δυναμικά συστήματα (και τέτοιο σύστημα είναι ακριβώς ο ανθρώπινος εγκέφαλος), τόσο στο οντολογικό (ο πραγματικός κόσμος αποτελεί ένα σύνθετο πλέγμα φυσικών συστημάτων και, επομένως, ένα σύνολο μη γραμμικών δυναμικών συστημάτων) όσο και στο γνωσιολογικό.

Ο Ν. Ταμπάκης στην εργασία του επιχειρεί να σκιαγραφήσει ένα ολιστικό κοσμοείδωλο, όπου εδραιώνεται η αδιάρρηκτη ενότητα των μερών και των πραγμάτων και όπου η μελέτη των αντιθέτων μπορεί να οδηγήσει στην εδραίωση μιας νέας ανοιχτής, δυναμικής, μη γραμμικής και σχεσια-

κής διαλεκτικής (τέταρτο κεφάλαιο). Κάθαρση, λοιπόν, της διαλεκτικής από τη μεταφυσική, αλλά και τις ασάφειες και τα ανόητα προβλήματα, για την ανάδειξη μιας σχεσιακής ολιστικής διαλεκτικής. Προχωρά, μάλιστα, σε μια νέα ανοιχτή και δυναμική διατύπωση της διαλεκτικής, ρίχνοντας το βάρος της προσοχής του στη μελέτη των αντιθέτων, εκεί όπου μεγιστοποιούνται οι διαφορές και αυξάνει η πολυπλοκότητα των δεδομένων και των σχέσεων. Αυτή η ίδια η διαλεκτική αντίληψη του επιτρέπει να ξεετάσει με την πρέπουσα προσοχή ακόμα κι εκείνες τις περιοχές της συνείδησης που η κατεστημένη επιστήμη θεωρεί σκοταδιστικές και ασύμβατες με την επιστημονική μέθοδο (παραψυχολογία, θρησκεία κ.λπ.). Οφείλουμε επίσης να παρατηρήσουμε πως ο συγγραφέας υπερασπίζεται αυτή την ιστορική εξελικτική αντίληψη του της διαλεκτικής όχι από μια καθαρή θεωρητική και παλαιοφιλοσοφική σκοπιά, αλλά προσφεύγοντας στα συγκεκριμένα επιτεύγματα των σύγχρονων επιστημονικών ερευνών. Συγκεκριμενοποιείται με τον τρόπο αυτό ακόμα περισσότερο η σχέση φιλοσοφικού στοχασμού και επιστημονικών γνώσεων.

Ο Ν. Ταμπάκης εύστοχα τονίζει ότι για τη μελέτη της συνείδησης απαιτείται μια λεπτή ισορροπία μεταξύ επιστήμης και φιλοσοφίας: «Ο φιλόσοφος χωρίς ικανή γνώση επιστημών (μαθηματικών, φυσικοχημείας, νευροβιολογίας κ.λπ.) θα παραμείνει μάλλον σε αθεμελίωτες γενικότητες. Από την άλλη, όμως, ο ειδικός επιστήμονας κινδυνεύει να εγκλωβιστεί σε μια ορισμένη προσέγγιση που θα αναστείλει μια συνολική κατανόηση» (σσ. 123-124). Από εδώ και το επίμονο ενδιαφέρον του να εντοπιστούν οδηγητήριες γενικές επιστημολογικές αρχές: «1. Το Γενικό Γνωσιοθεωρητικό Πλαίσιο (“ένας ανοιχτός επιστημολογικός ρεα-

λισμός” που προϋποθέτει i) μια αντικειμενική πραγματικότητα ανεξάρτητη, σε μεγάλη έκταση, από τον παρατηρητή, ii) ότι η πραγματικότητα αυτή είναι κατ’ αρχήν κατανόησιμη και iii) ότι διέπεται από μια γενικευμένη αιτιοκρατία ... 2. Η μέθοδος των Αντιθέτων... 3. Η μέθοδος των Μετασχηματισμών... 4. Επίπεδα πραγματικότητας (υπόθεση ύπαρξης απεριόριστων επιπέδων πραγματικότητας)... 5. Η Αρχή των Πολλαπλών Αναπαραστάσεων (η φύση αγαπά την επανάληψη, την αναπαραγωγή των “πειραμάτων” της, την επαναδιατύπωση της “πληροφορίας” της)» (σσ. 124-125). Εννοείται πως αυτές οι επιστημολογικές αρχές αντανακλούν μόνο εν μέρει τη φυσική πραγματικότητα και δεν την εξαντλούν. Η φύση δείχνει και είναι ανεξάντλητη και συνεπώς, επισημαίνει ο συγγραφέας, το καλύτερο που έχουμε να κάνουμε είναι να εντοπίσουμε φυσικές αρχές και μεθόδους, έστω ακόμα σε ευρετική μορφή, ικανές πάντως να φωτίσουν το αίνιγμα της «συνείδησης» και του «πνεύματος»: «1. Αλληλοεμπλοκή των Φυσικών Συστημάτων (“μη γραμμικά δυναμικά συστήματα”)... 2. Γενικευμένη Αιτιοκρατία (διεύρυνση του αιτιοκρατικού σχήματος)... 3. Συντονισμός ...» (σσ. 126-129).

Όπως γίνεται κατανοητό, πρόκειται για μια ιστορική εξελικτική και κβαντική («η αρχική κατάσταση δεν μετασχηματίζεται σε μια ορισμένη άλλη, αλλά ενσωματώνει ένα ολόκληρο φάσμα με δυνατές εξελίξεις της, από όπου κάθε φορά πραγματώνεται κάποια» (σελ. 139) ερμηνεία της ανθρώπινης συνείδησης. Προχωρώντας ακόμα βαθύτερα, η αναγνώριση της συνείδησης ως «ενιαίου φαινομένου», η αναζήτηση της «οριακής ενότητας των λειτουργιών της» και η σημασία που προσλαμβάνει ο φυσικός υπολογισμός, ως εξέλιξη δυναμικών ισορροπιών, μας παρέχουν εξαιρετικά εφόδια για

την αναγνώριση και της ανθρώπινης θέλησης ως φυσικού φαινομένου και συνεπώς, όπως τονίζει ο Ταμπάκης, «αν αυτό συμβαίνει, τότε το περιβόητο πρόβλημα “ελευθερία της βούλησης” θα περάσει μάλλον στην ιστορία της φιλοσοφίας σαν μνημείο απεραντολογίας ευφυών ανθρώπων σε εποχές ανεπαρκούς Φυσικής» (σελ. 138).

Η ματιά του Ταμπάκη είναι σύγχρονη, πλήρως ενημερωμένη με τα πιο πρόσφατα πορίσματα των ερευνών στη νευροβιολογία, τη βιολογία και τη φυσική, αλλά και των συζητήσεων γύρω από την τεχνητή νοημοσύνη και τις άλλες απόπειρες προσομοίωσης του ανθρώπινου εγκεφάλου και της ανθρώπινης συνείδησης. Από την άλλη, και το φιλοσοφικό οπλοστάσιο του παρέχει τη δυνατότητα να κρίνει και τις γενικότερες προϋποθέσεις και προοπτικές των ζητημάτων και των προβληματισμών και άλλων νεότερων στοχαστών.

Οφείλουμε όμως να διαβάσουμε το έργο του Ταμπάκη και με τη δέουσα προσοχή και να μην παρασυρθούμε σε εύκολα συμπεράσματα. Η απόπειρά του δεν συνιστά μια επιχείρηση δημιουργίας και εδραίωσης μιας απόλυτης και οριστικής «θεωρίας της συνείδησης» (κάτι που ο ίδιος θεωρεί «ύβρι»), όσο ορθότητας των κατευθύνσεων προς μια τέτοια θεωρία. Σε αυτή την προοπτική θεωρεί ότι η τεχνητή νοημοσύνη και οι διάφορες ιστορικές ερμηνευτικές κατασκευές των ανθρώπινου λόγου δεν μπορούν να αντικαταστήσουν την ανθρώπινη συνείδηση. Για τούτο και, κρατώντας απόλυτα διαχωρισμένους φυσικό κόσμο και υπολογιστικά μοντέλα, στα οποία αποδίδει μια εργαλειωκή φύση, διατηρεί ακέραια την αριστοτελική διάκριση μεταξύ ουσίας και μορφής (σσ. 61-62) και, χωρίς να υπερτονίζει τη σημασία των «παραστάσεων» που μας παρέχουν οι υπολογιστές και οι σημε-

ρινές τεχνικές εξομοίωσης, γιατί ακριβώς θεωρεί πως «η ψηλάφηση του θαύματος της ζωής και της σκέψης περνά οπωσδήποτε από την ουσιαστική κατανόηση μη γραμμικών δυναμικών συστημάτων» (σελ. 62). Το εγχείρημα του Ν. Ταμπάκη να καταπιαστεί με το τόσο λεπτό και πολύπλοκο ζήτημα της ανθρώπινης συνείδησης ήταν εξαιρετικά ριψοκίνδυνο, γιατί ο κίνδυνος να παρεκκλίνει προς μεταφυσικές και ανορθολογικές κατευθύνσεις ήταν παραπάνω από ορατός, ιδιαίτερα όταν έπρεπε να συζητηθούν οριακές καταστάσεις της συνείδησης, όπως η παραψυχολογία. Ωστόσο, κατά την άποψή μου, ο ίδιος κατανόησε πλήρως τις λεπτές ισορροπίες που έπρεπε να κρατήσει ώστε η άρνηση του παραδοσιακού και παρωχημένου ορθολογισμού να μην οδηγήσει στη συνολική άρνηση αυτού καθαυτού του ορθολογισμού, αλλά στην αναγνώριση της ανάγκης ενός νέου ανοιχτού κριτικού ορθολογισμού.

Στο περιθώριο αυτής της παρουσίασης θα θέλαμε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις, οι οποίες, ωστόσο, συνδέονται μεταξύ τους και αφορούν η πρώτη στην έννοια της επιστημονικότητας και η δεύτερη στα χάσματα ανάμεσα στις διάφορες κουλτούρες. Προεκτείνοντας τις παρατηρήσεις του συγγραφέα, αντιλαμβανόμαστε ότι πλέον και η ίδια η έννοια της επιστημονικότητας πρέπει να απελευθερωθεί από τα παραδοσιακά δεσμά. Δεν είναι δυνατό να πιστέψουμε ότι η σοβαρή μελέτη και έρευνα πάνω σε προβλήματα όπως η μεταφυσική, η παραψυχολογία και η θρησκεία θα αφήσει αμετάβλητη τη μέχρι τώρα αντίληψή μας για την επιστημονικότητα. Απεναντίας, πιστεύουμε ότι θα τη μεταβάλλει σε μεγάλο βαθμό. Αν διευρύνουμε όμως την έννοια της επιστημονικότητας, μένει να δούμε κατά πόσο τα μαθηματικά θα εξακολουθήσουν να διατη-

ρούν εκείνη την προνομιά που τους απέδιδε ο I. Kant και δεν θα υποχρεωθούμε να τα δούμε υπό ένα νέο πρίσμα. Από την άλλη, αν τα μαθηματικά συνιστούν προνομιά εργαλείο στις έρευνες των επιστημόνων, δεν είναι το μόνο και αποκλειστικό που παρεμβαίνει. Το πρόβλημα δεν βρίσκεται πια μόνο στο χάσμα ανάμεσα σε δύο κουλτούρες, αλλά στα πολλαπλά χάσματα ανάμεσα στις πολλές κουλτούρες, συχνά ούτε ποιητικές, ούτε μαθηματικές (θεολογία, αισθητική, ιστορία, πολιτική οικονομία), άλλοτε πάλι και τα δύο μαζί, και πάλι λέγοντας. Προσωπικά θεωρώ την παλαιότερη έννοια του χάσματος ανάμεσα στις δύο κουλτούρες σχετικά περιοριστική και περιορισμένη. Όχι βέβαια ότι το χάσμα έχει γεφυρωθεί ή έχει ξεπεραστεί. Απλώς, κατά τη γνώμη μου, γιατί είναι ορθότερο να χρησιμοποιούμε την έννοια του χάσματος στην πληθυντική έκφρασή του και, συνεπώς, εκτιμώ ότι είναι προτιμότερο να κάνουμε λόγο για «χάσματα ανάμεσα στις πολλές κουλτούρες και στις πολλές τεχνικές του ανθρώπινου λόγου». Αυτά τα χάσματα έγιναν μάλιστα μεγαλύτερα και βαθύτερα με την ολοένα αυξανόμενη εξειδίκευση στο χώρο των τεχνικών και θετικών γνώσεων. Πρόκειται για χάσματα που ίσως με την υλιστική και ορθολογική υιοθέτηση

της διεπιστημονικότητας μπορούμε να υπερκαλύψουμε. Είναι όμως αναμφισβήτητο ότι και η ολιστική οντολογία, την οποία ο Ταμπάκης προτείνει ως αναπόφευκτη απάντηση, μπορεί να γεφυρώσει το παραδοσιακό χάσμα ανάμεσα στις δύο κουλτούρες (ανθρωπιστικές και επιστημονικές-τεχνικές), αλλά κυρίως το τεχνητό χάσμα ανάμεσα στις πολλές εξειδικευμένες γνώσεις και γλώσσες του ανθρώπινου λόγου.

Θα ήταν ωφέλιμο, επίσης, ο Ν. Ταμπάκης να τονίσει περισσότερο, όσο και να τις λαμβάνει υπόψη του, τις κοινωνικές, κοινωνιολογικές και πολιτιστικές όψεις μιας θεωρίας της συνείδησης..

Σε κάθε περίπτωση, και αυτό είναι πραγματικά εξαιρετικής σημασίας, το βιβλίο του Ν. Ταμπάκη είναι πολύτιμο και γιατί μας επιτρέπει να κατανοήσουμε, επιτέλους, ότι υπάρχουν και άλλοι επιστημολογικοί προσανατολισμοί, εξίσου ενδιαφέροντες με εκείνους των αγγλοσαξονικών σχολών. Και μια τέτοια παρατήρηση υποδηλώνει ακριβώς την ανάγκη να ξεφορτωθούμε εκείνα τα ενοχλητικά και βαριά πνευματικά δεσμά του «πνευματικού αποικισμού» που παρατηρούνται ακόμα σε μεγάλο τμήμα των τωρινών μελετητών.

Παναγιώτης Τσιαμούρας